

સ્ત્રી સશક્તિકરણ

મયુર કે. પટેલ

આસીસ્ટન્ટ પ્રોફેસર,

શ્રી આઈ. જે પટેલ બી. એડ્. કોલેજ, મોગરી, આણંદ

સારાંશ

સ્ત્રી સશક્તિકરણ એટલે વ્યક્તિત્વનો એવો વિકાસ કે જે પુરૂષો કે સમાજના અવલંબન વિના એવું સામર્થ્ય અને શક્તિ કેળવે કે જેના દ્વારા સમાજમાં પોતાનું સ્વાતંત્ર વ્યક્તિત્વ અને પોતાનો પુરૂષ સમાન દરજ્જો સ્થાપિત કરી શકે.

ભારતના પરંપરાગત સમાજમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ વચ્ચે ભારે અસમાનતા પ્રવર્તતી હતી. સ્ત્રીનું સ્થાન અત્યંત નીચું મનાતું સમાજજીવનમાં તેને ઓછા અધિકારો મળ્યા હતા. પરંતુ બ્રિટિશયુગ દરમિયાન શૈક્ષણિક વિકાસ, આધુનિકરણ, કાનૂનીકરણ વગેરે પરિબળોની અસર નીચે સ્ત્રીના પરંપરાગત સ્થાનમાં પરિવર્તન આવ્યું, સ્વતંત્ર ભારતમાં સ્ત્રી-શિક્ષણમાં વધારો થયો છે, બંધારણે સ્ત્રી-પુરૂષ સમાનતાનો આદર્શ સ્વીકાર્યો છે તથા સ્ત્રીઓને સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય જીવનમાં વિવિધ અધિકારો આપતા કાયદા બન્યા છે. આ બધાને પરિણામે સ્વતંત્ર ભારતમાં સ્ત્રીના સ્થાનમાં ઝડપથી પરિવર્તન આવી રહ્યું છે. અહીં આપણે આવા કેટલાંક મહત્વના પરિવર્તનો તબક્કાવાર તપાસીશું.

૧. ભૂમિકા

બ્રિટિશયુગથી શરૂ થયેલી નારીમુક્તિની પ્રક્રિયા ધીમે ધીમે વધુ ઝડપી બની અને સ્વતંત્ર ભારતમાં સ્ત્રી સશક્તિકરણનો પ્રારંભ થયો ૨૬ જાન્યુઆરી ૧૯૫૦ થી અમલમાં આવેલા ભારતીય બંધારણમાં લૈંગિક સમાનતાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવ્યો છે સ્ત્રી અને પુરૂષ બંનેને દરજ્જા અને તકની સમાનતાની ખાતરી આપવામાં આવી છે બંધારણના આર્ટિકલ ૧૪ અને ૧૫ માં સમાનતાનો અધિકાર લક્ષવામાં આવ્યો છે અને આર્ટિકલ ૧૫ માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે રાજ્ય કોઈપણ નાગરિક પ્રત્યે લિંગના પાયા પર ભેદભાવ નહીં રાખે, આમ સ્ત્રી અને પુરૂષને સમાનતા બક્ષવામાં આવી છે ભારતના સામાજિક કાનૂનીકરણનો ઇતિહાસ આ સમાનતા પુરવાર કરે છે. શ્રીમતી તાયા ઝિન્કીન જણાવે છે કે “ભારતમાં નારીમુક્તિની પ્રક્રિયા ગામડા સુધી પ્રસારણ પામી છે. સ્ત્રી શિક્ષણ, સામાજિક કાયદા અને આજીવિકાની તકોએ સ્ત્રી સશક્તિકરણમાં પરિવર્તન લાવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.

૨. સ્વતંત્ર ભારતમાં શિક્ષણ અને સ્ત્રીનું સ્થાન

સ્વતંત્ર ભારતમાં સ્ત્રીના સ્થાનમાં નોંધપાત્ર પરિવર્તન આવ્યું છે. તેમાં શિક્ષણે મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.

૧. સ્ત્રી-પુરૂષ સમાન શિક્ષણ અધિકાર

સ્વતંત્ર ભારતના સંવિધાનમાં સ્ત્રીને પુરૂષની જેમ જ સમાન શિક્ષણ અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. ભારતના દરેક રાજ્યે સ્ત્રીઓને શિક્ષણ આપવા માટે વિવિધ સુવિધાઓ ઊભી કરી છે. ગુજરાત જેવા રાજ્યમાં સર્વશિક્ષા અભિયાન, વિદ્યાદીપ યોજના, વિદ્યાલક્ષ્મી યોજના, ગંગા જમના યોજના જેવી વિવિધ યોજનાઓ દ્વારા સ્ત્રીશિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે. સ્ત્રીશિક્ષણ અને સહશિક્ષણની સંસ્થાઓને રાજ્ય તરફથી નાણાંકીય સહાય મળી રહે છે.

૨. સ્ત્રીશિક્ષણને સામાજિક સ્વીકૃતિ

સ્વતંત્ર ભારતમાં સ્ત્રીને સમાન શિક્ષણ અધિકાર મળવાથી તેમજ મૂલ્યોમાં પરિવર્તન આવવાથી પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યાવૃદ્ધિ થતી રહી છે. આમ છતાં, કેટલાક રૂઢિચુસ્ત સમાજોમાં સ્ત્રીશિક્ષણને જોઈએ તેટલી સ્વીકૃતિ મળી નથી.

૩. મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ

૨૦૦૨ ના ૮૬માં બંધારણીય સુધારાથી ૬ થી ૧૪ વર્ષની વયનાં તમામ બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત બનાવવામાં આવ્યું છે. રાજ્યોએ આ સિદ્ધાંતોનો અમલ કર્યો છે. કેટલાંક રાજ્યોએ સ્ત્રીઓના માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે પ્રોત્સાહક યોજનાઓ રજૂ કરી છે. જેમ કે ગુજરાત રાજ્યમાં માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણ કન્યાઓ માટે નિ:શુલ્ક બનાવવામાં આવ્યું છે.

૪. સ્ત્રી શિક્ષણના પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ

૧૯૪૭ પછી સ્વાતંત્ર્ય બાદ પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણના ક્ષેત્રે સ્ત્રીશિક્ષણમાં ઉત્તરોત્તર વધારો થતો રહ્યો છે. ૧૯૫૧માં શિક્ષિત સ્ત્રીઓ ૭.૯ ટકા હતી, ૧૯૬૧માં ૧૩.૦ ટકા, ૧૯૭૧માં ૧૮.૭ ટકા, ૧૯૮૧માં ૨૪.૮ ટકા અને ૧૯૯૧માં રિક્ષિત સ્ત્રીઓ ૩૯.૪ ટકા હતી. આમ ૧૯૫૧ થી ૧૯૯૧ના ૪૦ વરસોના ગાળામાં સ્ત્રીશિક્ષણમાં ૩૨ ટકા જેટલો વધારો થયો છે. ૨૦૦૧ની વસતી ગણતરી મુજબ પુરૂષ શિક્ષણ ૭૫.૮૫ ટકા જેટલું હતું જ્યારે સ્ત્રીશિક્ષણમાં ઉત્તરોત્તર વધારો થતો રહ્યો છે. આથી સ્ત્રી સશક્તીકરણ વધવા લાગ્યું છે.

૩. સ્ત્રી શિક્ષણ દ્વારા સ્ત્રીના સ્થાનમાં આવેલું પરિવર્તન

૧. આર્થિક સ્વાવલંબન તરફ પ્રયાણ

સદીઓથી ભારતીય સ્ત્રી આર્થિક પરાધીનતામાં જીવતી હતી. સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ પછી આર્થિક રીતે સ્ત્રીઓ પગભર બનવા લાગી છે. શિક્ષિત સ્ત્રીઓનો વિવિધ વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રોમાં પ્રવેશ થયો છે. નોકરી કરતી સ્ત્રીઓ આર્થિક રીતે પગભર બની છે. હવે તેમને પોતાની આજીવિકા માટે પુરૂષો પર આધાર રાખવો પડે તેમ નથી. તેમનામાં આત્મનિરભરતાની ખુમારી આવી છે. તેથી પુરૂષો તરફથી થતા શોષણ સામે હવે ભણેલી સ્ત્રીઓ પોતાનો અવાજ ઉઠાવવા લાગી છે.

૨. આરોગ્ય સુધારણા

છેલ્લાં પચાસ વર્ષોમાં સમાજના આરોગ્ય સ્તરમાં સારો એવો સુધારો થયો છે. આરોગ્ય વિકાસના વિવિધ કાર્યક્રમો દ્વારા સ્ત્રીઓના આરોગ્યમાં સુધારો થવા પામ્યો છે. મોટી હોસ્પિટલો, ખાનગી દવાખાનાં, આરોગ્ય કેન્દ્રો, કુંટુંબ નિયોજન કેન્દ્રો, માતૃકલ્યાણ અને બાળકલ્યાણ, પોષક આહારના કાર્યક્રમો દ્વારા સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય સુધર્યું છે. સ્ત્રીઓના હેલ્થ સ્ટેટસમાં વધારો થયો છે. આનાથી બાળકોની આરોગ્ય સુધારણા શક્ય બની છે. સ્ત્રી સશક્તીકરણમાં આરોગ્ય પણ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

૩. સ્ત્રીના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ

શિક્ષણના પ્રચાર અને પ્રસારને લીધે તેમજ સ્ત્રીશિક્ષણ અંગે જાગૃતિને લીધે સ્ત્રીશિક્ષણથી સ્ત્રીના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થયો છે. આધુનિક સ્ત્રીઓનો શારીરિક, માનસિક, સાંવેગિક અને સામાજિક એમ સર્વાંગીણ વિકાસ શક્ય બન્યો છે. શિક્ષણ દ્વારા સ્ત્રીઓની અનુકૂલન ક્ષમતામાં વધારો થયો છે. તેઓ નવી રીતે વિચારવા લાગી છે. શિક્ષણથી સ્ત્રીઓમાં સ્વાતંત્ર્ય, બિનસાંપ્રદાયિકતા અને સમાનતાવાદી મૂલ્યો વિકાસ પામ્યાં છે. તેમનામાં વૈચારિક પરિવર્તન આવ્યું છે. તેમની રીતભાત, વર્તન વ્યવહાર, બોલવા ચાલવાની ઢબછબ, સમજદારી વગેરે નવા જમાનાને અનુરૂપ બન્યાં છે. તેથી શિક્ષિત સ્ત્રીઓ તરફ પુરૂષો માન અને આદરપૂર્વક વર્તે છે.

૪. સામાજિક ક્ષેત્રે સ્વીકૃતિ

સ્ત્રી સશક્તીકરણમાં આ પરિબળ પણ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. સામાજિક વિકાસ થતાં સમાજમાં એક અગત્યની વ્યક્તિ તરીકે સ્ત્રીને સ્વીકૃતિ મળી છે. પહેલાં સ્ત્રીનું સ્થાન કુંટુંબમાં અને સમાજમાં નિમ્ન ગણવામાં આવતું હતું પરંતુ હવે તે પુરૂષ સમોવડી બનવાથી તેની ગણના સમાજમાં પુરૂષોની સમાન થવા લાગી છે. સ્ત્રીની પત્ની, માતા અને ગૃહિણી તરીકેની ભૂમિકા જરા પણ ઓછા મહત્વની નથી તે બાબતો સ્વીકાર થવા લાગ્યો છે. સ્ત્રીની શક્તિ, સામર્થ્ય અને સૂઝ-સમજ પુરૂષ કરતાં જરા પણ ઊતરતાં નથી તે બાબત સ્વીકારવા લાગી છે. વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સ્ત્રીને ભૂમિકા ભજવવાની તક મળી રહી છે. તે સામાજિક સ્વીકૃતિનો નિર્દેશ કરે છે.

૫. હક્કો વિશેની સભાનતા

શિક્ષણ દ્વારા સ્ત્રીઓ સામાજિક, આર્થિક, અને રાજકીય ક્ષેત્રોમાં પોતાના હક્કો વિશે જાગૃત બની છે. બંધારણ અને કાયદાથી તેમને લગ્ન, કુંટુંબ, મિલકતનો વારસો, છૂટાછેડા વગેરે બાબતોમાં મળેલાં હક્કોથી સ્ત્રીઓ સભાન બની છે. આથી સ્ત્રી સશક્તીકરણમાં આ પરિબળ પણ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

૬. અબળામાંથી સબળા બની

ભારતમાં અંગ્રેજોના આગમન સુધી સ્ત્રી અબળા હતી. તેની શક્તિ અને સામર્થ્ય દબાઈ ગયાં હતાં. ગાંધીજીના આગમન પછી સ્વાતંત્ર્ય ચળવળમાં જોડાવા માટે સ્ત્રીઓ સામૂહિક રીતે પ્રથમ વખત બહાર આવી ત્યારે ભારતીય સમાજને સ્ત્રીઓમાં પડેલી અખૂટ શક્તિનો પરિચય થયો. સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ પછી વિકાસની બહુલક્ષી પ્રક્રિયામાં સ્ત્રીઓ સહભાગી બની. સરકારી કાર્યાલયોમાં, ઉદ્યોગોમાં અને ખાનગી કંપનીઓમાં સ્ત્રીઓએ ક્લાર્ક, ટાઈપિસ્ટ, એક્ઝિક્યુટિવ, મેનેજર, પોલીસ ઓફિસર તરીકે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યાં છે. આ ઉપરાંત સ્ત્રીઓ જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેતી થઈ છે. ઘરની ચાર દીવાલોમાંથી બહાર લાવવામાં શિક્ષણે બહુ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. ઘર બહારના વ્યવસાય ઉપરાંત બીજી અનેક સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને રાજકીય પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેતી થઈ છે. ઘર બહારની પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવાને કારણે સ્ત્રીઓને પોતાની શક્તિઓ અને પોતાનું વ્યક્તિત્વ, કાર્યદક્ષતા વગેરે વ્યક્ત કરવાની તક મળી છે. આથી પુરૂષપ્રધાન સમાજમાં સ્ત્રીઓને દરજ્જો ઊંચો આવ્યો છે.

૪. સ્ત્રી સશક્તીકરણ માટે કાનૂની જોગવાઈઓ

સ્વતંત્ર ભારતમાં બંધારણ અને કાનૂનોથી સ્ત્રી અને પુરૂષના સ્થાન અંગે સમાન કાનૂની ધોરણો પ્રસ્થાપિત થયાં છે. તે નીચે મુજબ છે.

૧. સમાન રાજકીય અધિકાર

સ્વતંત્ર ભારતનું બંધારણ સ્ત્રી - પુરૂષ બંનેને સમાન રીતે પુખ્તવય મતાધિકાર આપે છે. સ્ત્રીને ગ્રામપંચાયતથી માંડીને પાર્લામેન્ટ સુધીના તમામ ક્ષેત્રોની ચૂંટણીઓમાં મતદાનનો અને ઉમેદવારી કરવાનો તેમજ પ્રતિનિધિ તરીકે ચૂંટાઈ આવવાનો સમાન અધિકાર મળ્યો છે અને સ્ત્રી માટે અનામત બેઠકોની જોગવાઈ દ્વારા વિશિષ્ટ અધિકાર પણ મળ્યો છે.

૨. લગ્ન અને છૂટાછેડાનો સમાન અધિકાર

૧૯૫૪ના સ્પેશિયલ મેરેજ એક્ટ લગ્નક્ષેત્રે બિનસંપ્રાદાયિક મૂલ્યોનું પ્રસ્થાપન કરીને જીવનસાથીની પસંદગીનું ક્ષેત્ર વિશાળ બનાવે છે. આ કાયદો પ્રત્યક્ષ રીતે બાળલગ્ન ઉપર પ્રતિબંધ મૂકે છે. આ કાયદા અનુસાર લગ્નથી જોડાનાર પુરૂષ ૨૧ વર્ષની નીચેનો અને સ્ત્રી ૧૮ વર્ષની નીચેની ન હોવી જોઈએ. આ કાયદા મુજબ લગ્ન માટે કોઈ ધાર્મિક વિધિની આવશ્યકતા રહેતી નથી. માત્ર મેરેજ ઓફિસર અને ત્રણ સાક્ષી સમક્ષ પુરૂષ અને સ્ત્રી પોતે પતિ-પત્ની તરીકે કાયદેસરની જોડાય છે. ૧૯૫૪ના સ્પેશિયલ મેરેજ એક્ટ અને ૧૯૫૫ના હિન્દુ લગ્ન કાયદાથી સ્ત્રી પુરૂષ બંનેને છૂટાછેડાનો એકસરખો અધિકાર મળે છે.

૩. દહેજપ્રથા પ્રતિબંધ કાનૂન - ૧૯૬૧

દહેજની કાનૂની વ્યાખ્યા મુજબ, “લગ્ન સમયે બેમાંથી કોઈપણ પક્ષના મા-બાપ કે અન્ય વ્યક્તિ લગ્ન પહેલાં કે લગ્ન બાદ લગ્નની એક શરત તરીકે કોઈપણ મિલકત આપે, આપવા સંમત થાય કે તો તે ગુનો બને છે.” આમ કાનૂની વ્યાખ્યા મુજબ દહેજનાં વરશુલ્ક અને કન્યાશુલ્ક બંનેનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

૪. મિલકત અને વારસાનો સમાન અધિકાર:

સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ બાદ સ્ત્રીને મિલકતનો સંપૂર્ણ અધિકાર બક્ષતો મહત્વનો કાયદો ૧૯૫૬નો હિંદુ વારસા ધારો ઘડવામાં આવ્યો છે. હિંદુ વારસા ધારા દ્વારા પુત્રીઓને પણ વારસો મેળવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. પિતાની સ્વતંત્ર મિલકતમાં પુત્રના જેટલા જ અધિકારો પુત્રીપણ પ્રાપ્ત કરે છે. તેમજ પુત્રીનાં લગ્ન તેના વારસા અધિકારને બાધક નીવડતાં નથી.

૫. કાનૂની શિક્ષણ કાર્યક્રમ અને કુંટુંબ અદાલતો

સ્ત્રી સશક્તીકરણ અંગે રાષ્ટ્રીય કાનૂની સહાય સમિતિએ કાનૂની શિક્ષણનો કાર્યક્રમ પ્રસ્તુત કર્યો છે. આ કાર્યક્રમ હેઠળ સ્ત્રીઓને કાનૂની શિક્ષણ આપવા ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરાંત આ સમિતિએ કરેલી ભલામણો અનુસાર કુંટુંબ અદાલત કાયદો ૧૯૮૪માં આવ્યો છે. આવી અદાલતોમાં કેટલાંક ગુના જેવા કે દહેજ, બળાત્કાર સંબંધી કેસ ચલાવવાની યોજના હાથ ધરવામાં આવી છે. આ કાયદાનો હેતુ લગ્ન મિલકત અને અન્ય કૌટુંબિક ઝઘડા કે વિવાદોના ઝડપી ઉકેલ માટે પ્રોત્સાહન આપવાનો છે.

૫. સ્ત્રી સશક્તીકરણ માટેના વિકાસ કાર્યક્રમો

૧. સ્ત્રી શિક્ષણ વિકાસના કાર્યક્રમો

આપણે અગાઉ જોઈ ગયા તે મુજબ સ્ત્રીઓના શિક્ષણના વિકાસ માટે કેટલાંક ખાસ કાર્યક્રમો અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા છે. સ્ત્રીઓના સશક્તીકરણ માટે આ કાર્યક્રમો ઉપકારક બની શકે તેમ છે. જેમ કે (૧) મફત કન્યા કેળવણી (૨) વિભિન્ન તબક્કે

શ્રીશિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે શિક્ષ્યવૃત્તિઓ (૩) મધ્યાહ્ન ભોજન યોજના (૪) પ્રૌઢ શિક્ષણ કાર્યક્રમો (૫) શ્રમિક વિદ્યાપીઠ (૬) શ્રીઓમાં પ્રૌઢશિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ખાસ યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી છે. આ યોજના હેઠળ જે રાજ્ય શ્રી સંબંધી શ્રેષ્ઠ કામગીરી કરે તે રાજ્યને કેન્દ્ર સરકાર રૂ/. ૨૫ લાખનું ઇનામ આપે છે.

સ્વાધીન ભારતમાં શ્રીશિક્ષણને ઉત્તરોત્તર પ્રોત્સાહન આપવા માટે વિવિધ વિકાસ યોજનાઓ અમલમાં મૂકવામાં આવી છે. આથી શ્રી આત્મનિર્ભર, સામર્થ્યવાન અને આત્મગૌરવયુક્ત બની શકે.

૨. શ્રી સશક્તીકરણ માટેના આર્થિક વિકાસ સંબંધી કાર્યક્રમો

શ્રીઓનું આર્થિક પરાવલંબન દૂર થાય તેમજ શ્રીઓ આર્થિક રીતે પગભર બને તે માટે સ્વાધીન ભારતના સંવિધાનમાં પુરૂષની જેમ શ્રીઓને પણ સમાનતાના ધોરણે વ્યાવસાયિક સ્વાતંત્ર્ય બક્ષવામાં આવ્યું છે. સ્વાધીન ભારતમાં લગભગ બધા ક્ષેત્રોમાં વ્યવસાયોમાં શ્રીઓએ પ્રવેશ કર્યો છે. આથી શ્રીઓના સશક્તીકરણ માટે વિવિધ યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો હાથ ધરવામાં આવ્યા છે. આવા મુખ્ય કાર્યક્રમ અને યોજનાઓ નીચે મુજબ છે.

● કલ્યાણ, રક્ષણ અને સલામતીને લગતાં કાનૂની પગલાં

૧૯૪૮ નો ફેક્ટરી એક્ટ, ૧૯૫૧નો પ્લાન્ટેશન લેબર એક્ટ અને ૧૯૫૨નો માઈન્સ એક્ટ આ પ્રકારના ઉદ્યોગોમાં કામ કરતી શ્રીઓને કલ્યાણ અને રક્ષણ પૂરું પાડે છે. ૧૯૪૮નો એમ્પ્લોઈઝ સ્ટેટ ઇન્સ્યોરન્સ એક્ટ શ્રી કામદારોને ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન તબીબી સગવડ અને આર્થિક મદદ પૂરી પાડવામાં આવે છે. જે શ્રીઓને આ એક્ટ નીચે આવરી લેવામાં આવી ન હોય, તેવી શ્રી કામદારો ૧૯૬૧ના મેટરનિટી બેનિફિટ એક્ટ નીચે આવો લાભ મેળવી શકે.

● શ્રી કામદારો માટેની જોગવાઈ

શ્રીના દરજ્જા વિષયક રાષ્ટ્રીય સમિતિએ શ્રીકામદારો માટે ખાસ ભલામણો કરી છે.

જેમાં (૧) કારણો વિના શ્રીને વ્યવસાયમાંથી છૂટી ન કરવી. (૨) શ્રીઓ માટે રાજ્યકક્ષાએ સેલ ઊભુ કરવું. (૩) મેટરનિટી બેનિફિટ એક્ટ શ્રી કામદારોને લાગુ પાડવો. (૪) રોજમદાર અને કોન્ટ્રેક્ટ મજૂરી કરતી શ્રીઓનાં બાળકો માટે ઘોડિયાઘરની અને નજીકમાં રહેઠાણની વ્યવસ્થા કરવી યા વાહનવ્યવહારની સગવડ કરવી (૫) શ્રીઓ માટે તાલીમની વ્યવસ્થા કરવી.

આ ઉપરાંત શ્રીઓ માટે રોજગારીની વ્યવસ્થા કરવી, તેમના માટે વ્યવસાયિક તાલીમની વ્યવસ્થા કરવી. આ ઉપરાંત સ્વતંત્ર રીતે વ્યવસાય કરવા માંગતી શ્રીઓ માટે ધિરાણ સુવિધાઓ ઊભી કરવી.

૩. શ્રી સ્વાસ્થ્ય સુધારણાના કાર્યક્રમો

શ્રી સશક્તીકરણ માટે શ્રીઓની આરોગ્ય વિષયક સમસ્યાઓના નિવારણ માટે તેમના આરોગ્યનું સ્તર સુધારવા આરોગ્ય કેન્દ્રો, પૂરક આહાર યોજના, બાળકોના આરોગ્ય માટે બાળવિકાસ કાર્યક્રમ, કુંટુંબ નિયોજન કાર્યક્રમ વગેરે જેવા કાર્યક્રમોનો અમલ ગંભીરતા પૂર્વક કરવો જોઈએ. આ ઉપરાંત તબીબી ગર્ભપાત કાનૂન, ૧૯૮૨નો યોગ્ય રીતે અમલ થવો જોઈએ. આ કાયદા હેઠળ ખાસ પરિસ્થિતિમાં ગર્ભપાતને માન્યતા આપવામાં આવે છે. આ કાયદા હેઠળ ખાસ કરીને કુમારિકાઓ તથા વિધવા શ્રી ગર્ભવતી બને તો તેઓ ગર્ભપાત કરાવી શકે છે.

● વિશિષ્ટ જૂથોની શ્રીઓ માટેના કાર્યક્રમો

આ કાર્યક્રમો હેઠળ, વિધવા, વૃદ્ધા, ત્યક્તા અને અનાથ શ્રીઓને સુરક્ષા તથા સહાય પૂરાં પાડવામાં આવે છે. અનુસૂચિત જાતિઓ અને જાતિઓની કન્યાઓને મફત કેળવણી, શિક્ષ્યવૃત્તિ, આશ્રમશાળામાં મફત શિક્ષણ અને રહેવાની સગવડ આપવા માટેના કાર્યક્રમો વિવિધ રાજ્યોમાં અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા છે. શ્રીઓના દરજ્જા વિષયક સમિતિએ નોંધ્યું છે તેમ શ્રીઓના જીવનમાં સુધારણા કરવા માટે, શ્રી પુનઃવસવાટ માટે, શ્રીઓના લોહીના વેપારને અટકાવવા, તેમાંથી મુક્ત કરાયેલી શ્રીઓના પુનઃવસવાટ માટેના પગલાંઓ લેવામાં આવે છે. શ્રી કેદીઓ માટે કલ્યાણકારી સેવાઓ પૂરી પાડવા સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમોનો અમલ કરવામાં આવે છે. સંરક્ષણ ગૃહો બાંધવા કેન્દ્રો તરફથી મદદ કરવામાં આવે છે. સંરક્ષણગૃહો અને આશ્રમ કેન્દ્રોમાં શ્રીઓને આર્થિક રીતે પગભર બનાવવાની તાલીમ આપવામાં આવે છે.

● સ્ત્રીઓ નવાં મૂલ્યો સ્વીકારતી થઈ છે

સ્ત્રી સશક્તીકરણનું આ એક ઉજ્જવળ પાસું છે. નોકરી કે વ્યવસાય કરતી સ્ત્રીઓ પોતાની આત્મનિર્ભરતાને પરિણામે સ્વમાની બની છે. તેઓ જૂનાં રૂઢિવાદી મૂલ્યો છોડીને આધુનિક નવાં મૂલ્યો સ્વીકારતી થઈ છે. એટલે કે, હવે સ્ત્રીઓ પુરૂષોનું તાબેદારીપણું, પતિસેવા એટલે દેવસેવા વગેરે રૂઢિવાદી મૂલ્યો અવગણી રહી છે અને સ્વાતંત્ર્ય, સભાનતા, ઉદારમતવાદ, સ્વપસંદગીના લગ્ન, પુખ્ત વયે લગ્ન વગેરે નવાં મૂલ્યો અપનાવવા લાગી છે. ખાસ કરીને શહેરી મધ્યમ વર્ગમાં આ પરિવર્તન સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. વ્યવસાય કે નોકરી કરતી સ્ત્રીઓ પોતાના હક્કો વિશે જાગૃત બની છે અને પોતાના હક્કો ભોગવવાનો આગ્રહ સેવવા લાગી છે. પુરૂષવર્ગે તેની માન્યતા આપવી પડે છે. જે સ્ત્રી સશક્તી દિશામાં ઉજ્જવળ પગલું કહી શકાય.

દ. ઉપસંહાર

સ્વતંત્ર ભારતમાં કાનૂનીકરણ, સ્ત્રીશિક્ષણ વગેરે નવાં પરિબળોના વિકાસને કારણે સ્ત્રીનું સ્થાન વધુ ઊંચું આવ્યું છે. સ્ત્રી પુરૂષ સમાનતાનાં નવાં મૂલ્યો વિકસી રહ્યાં છે. આમ છતાં સ્ત્રીનું સ્થાન સૈદ્ધાંતિક રીતે જેટલું ઊંચું આવ્યું છે તેટલું ક્યાંક વ્યવહારમાં જણાતું નથી. હજી પુત્રી કરતાં પુત્ર જન્મ વધુ ઇચ્છનીય ગણાય છે. સ્ત્રીશિક્ષણની બાબતમાં હજી કેટલાંક સમાજોમાં ઇચ્છનીય વર્તન - પરિવર્તનો થયાં નથી. છતાં, સ્ત્રી સશક્તીકરણ અંગે સમાજમાં જાગૃતિ વધે છે તે આશાસ્પદ ચિહ્ન છે.

સંદર્ભ

૧. કછરવ, ડી., (૨૦૧૬). યોજના, યોજના કાર્યાલય, અમદાવાદ.
૨. બારૈયા, વી.વી. અને અન્ય, (૨૦૧૬). જાતિ, શિક્ષણ અને સમાજ, પ્રતિક પ્રકાશન, આણંદ.
૩. ઠાકર, બી., (૨૦૦૩). સામ્પ્રત સમયમાં નારી, ગૂર્જરગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ.
૪. રાવલ, એન. વી. કેળવણીની તાત્વિક અને સમાજશાસ્ત્રીય આધારશિલાઓ, અનડા પ્રકાશન, અમદાવાદ.
૫. શાહ, એ. જી. અને દવે જે. કે. સામાજિક કલ્યાણ અને સામાજિક કાનૂનીકરણ, અનડા પ્રકાશન અમદાવાદ.
૬. _____. આધુનિક ભારતમાં સામાજિક પરિવર્તન, અનડા પ્રકાશન અમદાવાદ.